

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бадмаев Б.Ц. Психология и методика ускоренного обучения / Б.Ц. Бадмаев. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 240 с.
2. Попкова Е.А. Формирование умений продуктивной учебной деятельности у будущего инженера в процессе обучения физике : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. / Е.А. Попкова. – Ярославль, 2009. – 222 с.
3. Іваній В.С. Педагогічні основи гуманізації фізичної освіти в умовах нанотехнологічного розвитку суспільства / В.С. Іваній, І.О. Мороз // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка. – 2015. – № 8(52). – С. 48-54.
4. Шарко В.Д. Задачі прикладного та професійно спрямованого змісту з вищої математики для майбутніх судноводів : [навчально-методичний посібник] / В.Д. Шарко, О.О. Доброштан. – Херсон : Вид-во ХНТУ. – 2016. – 155 с.
5. Шарко В.Д. Збірник задач міжпредметного змісту з вищої математики для судноводів / В.Д. Шарко, Т.С. Джежуль. – Херсон : ХДМА, 2014. – 118 с.
6. Сосницька Н. Створення навчально-книжкового комплексу на основі інноваційних технологій навчання / Н. Сосницька // Наукові записки. – Вип. 51. – Серія: Педагогічні науки. – 2003. – Ч. 2. – С. 58-63.
7. Литвинова М.Б. Работа с клиповым мышлением студентов в образовательном пространстве Украины / М.Б. Литвинова, А.Д. Штанько, Ю.Г. Тендитный // Збірник наукових праць «Педагогічні науки». – 2016. – Вип. LXXIV. – С. 136-140.
8. Литвинова М.Б. Технологізація як адаптаційний підхід до сучасного навчання у вишах / М.Б. Литвинова // Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. – 2017. – Вип. 11. – Ч. 1. – С. 161-167.

УДК 81'367.2:372.46:373.3.016:811.161.2]=161.2(045)

РОЛЬ ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ ПРО РЕЧЕННЯ В РОЗВИТКУ МОВНОЇ ТА МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Попович Н.Ф., к. філол. н., доцент,
доцент кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій
Мукачівський державний університет

Волошин Н.П., старший викладач кафедри
теорії та методики дошкільної освіти
Мукачівський державний університет

У статті визначено роль формування знань про речення в розвитку мовної та мовленнєвої компетентностей молодших школярів на уроках української мови в початкових класах, схарактеризовано головні аспекти формування в учнів знань про речення, з'ясовано особливості вивчення речення як мовної й мовленнєвої одиниці, окреслено найбільш ефективні методи формування знань про речення. Робота над реченням має особливе значення, адже саме за допомогою речень молодші школярі засвоюють лексичне значення слова, словотвір, фонетику, орфоєпію, орфографію, морфологічні форми слів, їх синтаксичну роль, пунктуацію, а також формулюють і висловлюють думки. Оскільки речення є головною одиницею зв'язного мовлення, дуже важливо працювати над його засвоєнням систематично й цілеспрямовано на кожному уроці української мови.

Ключові слова: синтаксис, речення, види речень, головні члени речення, мова та мовлення, зв'язне мовлення, формування знань, урок української мови.

В статье определена роль формирования знаний о предложении в развитии языковой и речевой компетентностей младших школьников на уроках украинского языка в начальных классах, охарактеризованы главные аспекты формирования в учеников знаний о предложении, выяснены особенности изучения предложения как языковой и речевой единицы, очерчены наиболее эффективные методы формирования знаний о предложении. Работа над предложением имеет особое значение, ведь именно с помощью предложений младшие школьники осваивают лексическое значение слова, словообразование, фонетику, орфоэпию, орфографию, морфологические формы слов, их синтаксическую роль, пунктуацію, а также формулируют и высказывают мысли. Поскольку предложение есть главной единицей связной речи, очень важно работать над его освоением систематически и целенаправленно на каждом уроке украинского языка.

Ключевые слова: синтаксис, предложение, виды предложений, главные члены предложения, язык и речь, связная речь, формирование знаний, урок украинского языка.

Popovych N.F., Voloshyn N.P. THE ROLE OF FORMATION OF KNOWLEDGE CONCERNING THE SENTENCES IN LANGUAGE AND SPEECH COMPETENCES OF PRIMARY SCHOOL PUPILS AT UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS

The role of forming knowledge concerning the sentences in the development of language and speech competences of junior pupils in Ukrainian lessons in elementary school has been defined in the article, the main aspects of forming pupils' knowledge of the sentence have been described, the features of studying the sentence as a linguistic and linguistic unit have been determined, the most effective methods of formation of knowledge concerning the sentence have been found out. Work on the sentence is of particular importance, because it is with the help of the sentence that junior pupils learn the lexical meaning of the word, word formation, phonetics, spelling, morphological forms of words, their syntactic role, punctuation, as well as formulate and express thoughts. Since the sentence is the main unit of coherent speech, it is very important to work on its assimilation systematically and purposefully in every lesson of the Ukrainian language.

Key words: *syntax, sentences, types of sentences, main parts of the sentence, speech and speech, coherent speech, formation of knowledge, lesson of the Ukrainian language.*

Постановка проблеми. Визначення ролі формування знань про речення в розвитку мовної та мовленнєвої компетентностей молодших школярів на уроках української мови в початкових класах у сучасній методиці навчання української мови є актуальною проблемою. Адже усне й писемне спілкування дітей відбувається саме за допомогою речень. Якісне зв'язне мовлення дає змогу учням вільно й результативно спілкуватися з однолітками та дорослими на будь-яку тему, доступну для їхнього віку й розуміння. У сучасній методиці навчання української мови в початкових класах речення розглядається як мовна та мовленнєва одиниця. Дослідження окресленої проблеми сприяє виявленню найбільш ефективних і значущих методів вивчення речення як елемента синтаксису та одиниці усного й писемного мовлення учнів, з'ясуванню роль формування знань про речення в розвитку мовної та мовленнєвої компетентностей молодших школярів на уроках української мови в початкових класах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням і розробленням важливих питань методики навчання української мови в початковій школі, пов'язаних із вивченням елементів синтаксису, займалися такі вчені та дослідники, як М. Вашуленко, О. Мельничайко, К. Пономарьова, В. Бадер, І. Стратілат та ін. Аналіз наукових праць із методики викладання української мови в початковій школі, педагогіки, лінгвістики, дидактики, лінгводидактики засвідчує, що в центрі уваги науковців були проблеми вивчення речення в початкових класах, система роботи над ним, визначення особливостей вивчення цього елемента синтаксису, формування методичних рекомендацій для вивчення речення тощо.

Об'єктами дослідження стали методи формування знань про речення на уроках української мови в початкових класах, їх роль у розвитку мовної та мовленнєвої компетентностей молодших школярів.

Постановка завдання. Мета дослідження – визначити роль формування знань про речення в розвитку мовної та мовленнєвої компетентностей молодших школярів на уроках української мови в початкових класах.

Основними завданнями дослідження є схарактеризувати головні аспекти формування в учнів початкових класів знань про речення; з'ясувати особливості вивчення речення як мовної й мовленнєвої одиниці; окреслити найбільш ефективні методи формування знань про речення на уроках української мови в початковій школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою уроків української мови в початковій школі, як відомо, є допомогти учням оволодіти нормами граматичної будови мови, збагатити їхнє усне й писемне мовлення різноманітними формами та способами висловлення думки, а також, звичайно, підвищити рівень розвитку їхнього зв'язного мовлення.

Аналіз роботи досвідчених учителів початкових класів засвідчує, що в процесі вивчення курсу української мови особливу увагу варто приділяти розвитку мовної та мовленнєвої компетентностей учнів, оскільки мова є не тільки шкільним навчальним предметом, а й, власне, головним засобом усного й писемного спілкування дітей, важливою основою для вивчення інших навчальних дисциплін.

Грунтовне вивчення програмних вимог дошкільної освіти показує, що вже старші дошкільники мають базову підготовку до вивчення української мови. Зокрема, мовленнєвий розвиток дітей базується на комплексному розв'язанні завдань формування звукової культури, лексичного запасу, граматичного ладу мовлення, комунікативних умінь через розвиток у них зв'язного мовлення. Відповідно до вимог стандарту щодо показників мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку, вони повинні мати уявлення про речення як оди-

ницю мовлення, виокремлювати його з фонетику, орфографію, морфологічні форми слів і їх синтаксичну роль, пунктуацію.

Робота над засвоєнням учнями початкової школи знань про речення має особливе значення, оскільки, зокрема, семантика багатозначних слів чи лексем, ужитих у переносному значенні, а також омонімів виявляється саме в контексті речення. За допомогою речень розкриваються функції синонімів, антонімів, фразеологізмів. Використовуючи знання із синтаксису, учні зможуть зрозуміти сутність таких мовних явищ, як перехід слів з однієї частини мови в іншу, утворення нового слова внаслідок зміни семантики. Знання елементів синтаксису необхідні молодшим школярам і для розрізнення перехідних і неперехідних дієслів, безособових дієслів, а також усвідомлення ними ролі прикметників, займенників, прийменників і сполучників.

За допомогою різноманітних видів роботи над реченням учителю треба сформулювати в учнів поняття про речення як мовну одиницю, що складається зі слів і передає якусь думку.

Молодші школярі початкові уявлення про речення здобувають у період навчання грамоти. Термін та ознаки речення вони засвоюють практично, зокрема виконуючи різні вправи. Упродовж цього періоду діти повинні засвоїти, що речення слугує для висловлення думки й складається зі слів, пов'язаних за смыслом і граматично, у ньому про когось або про щось розповідається, запитується, щось стверджується або заперечується, на його початку пишеться велика буква, йому властиві розповідна, питальна чи оклична інтонація, відповідно до якої в кінці речення ставиться крапка, знак питання або знак оклику.

У добукварному періоді навчання грамоти першокласники, виконуючи різноманітні вправи, вчать точно формулювати відповіді на запитання, правильно будувати речення, добирати слова потрібної форми, розміщувати їх у відповідному порядку.

У букварний період учні вчать виділяти окремі речення з тексту. Роботу над вивченням речення варто проводити систематично й цілеспрямовано протягом усього букварного періоду. Як показує досвід, робота над написанням слів стає більш ефективною тоді, коли учні засвоюють їх не відокремлено, а будують із ними розповідні, питальні та окличні речення.

У післябукварному періоді школярі вдосконалюють свої вміння й навички, виконуючи аналітико-синтетичні вправи з реченням.

У 2-му класі учні повинні засвоїти поняття про речення як групу слів, що виражає

закінчену думку. Діти вивчають поділ речень за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні), головні члени речення (підмет і присудок), другорядні члени речення та зв'язок між словами в реченні.

Учителю доцільно розвивати в учнів уміння та навички будувати й правильно інтонувати речення. Для усвідомлення молодшими школярами речення як одиниці мовлення велике значення має систематична робота над його інтонаційним оформленням, що на письмі позначається розділовими знаками.

Інтонація – це звукові засоби мови, за допомогою яких передається смисловий та емоційний характер висловлювання, комунікативне спрямування, стилістичне забарвлення тексту, індивідуальність виражальних прийомів мовця [3, с. 326].

Як відомо, до структури інтонації входять такі елементи, як мелодика, інтенсивність, темп, пауза, тембр.

Під час опрацювання речень за метою висловлювання особливу увагу варто приділяти навчанню учнів правильно інтонувати розповідні, питальні та спонукальні речення. Важливо, щоб діти вміли виділяти голосом найважливіші за смыслом слова. Учні повинні також засвоїти, що речення можуть бути окличними та неокличними. Учителю треба навчити школярів правильно інтонувати окличні та неокличні синтаксичні одиниці.

У 2-му класі під час роботи над реченням учителю необхідно навчити дітей визначати його граматичну основу, встановлювати синтаксичні зв'язки між членами речення, конструювати речення за моделлю, складати речення й зв'язні висловлювання з вивченими граматичними формами. Розвиваючи в учнів такі практичні вміння, педагог сприятиме ефективному розвитку мовної й мовленнєвої компетентностей школярів.

Щоб сформувати в школярів правильні уявлення про підмет і присудок, щоб діти не ототожнювали підмети тільки з іменниками, а присудки тільки з дієсловами, учнів 3-го класу ознайомлюють також з іншими способами вираження головних членів речення. Як показує досвід, найбільш доступними для дітей є підмети, що виражені особовими займенниками, а присудки – іменниками і прикметниками.

Під час вивчення елементів синтаксису третьокласники дізнаються про другорядні члени речення. Школярам необхідно засвоїти, що другорядні члени вказують на різноманітні ознаки предметів, обставини дії тощо, допомагають повніше й образніше виразити думку. Таким чином, робота над головними й другорядними членами речення

ня відіграє важливу роль у розвитку мовної й мовленнєвої компетентностей учнів.

Особливої уваги педагога потребує засвоєння дітьми знань про зв'язок слів у реченні. Учителю повинен розвивати в учнів уміння встановлювати зв'язки між членами речення. Така робота має сприяти усвідомленню та розрізненню школярами словосполучення й граматичної основи речення, а також оволодінню ними нормами сполучуваності слів української мови. Здобуті вміння мають важливе значення для досягнення учнями високого рівня мовної й мовленнєвої компетентностей.

У 4-му класі школярам необхідно систематично повторювати й закріплювати вивчене в попередніх класах, виконуючи різноманітні аналітико-синтетичні вправи.

Четвертокласники повинні також засвоїти знання про однорідні члени речення, як-от: однорідні члени відповідають на одне й те саме питання та зв'язані з одним і тим же словом; однорідними можуть бути підмети, присудки та другорядні члени речення; однорідні члени поєднуються за допомогою інтонації перелічування чи протиставлення, сполучників *і (й), та, а, але*; за відсутності сполучників *і (й)* між однорідними членами ставляться коми; перед сполучниками *а, але* завжди ставляться коми; при однорідних членах можуть бути залежні слова. Аналіз речень з однорідними членами сприятиме усвідомленню учнями будови таких синтаксичних одиниць, а також виробленню в молодших школярів пунктуаційних навичок. Учителю повинен поступово формувати в дітей уміння самостійно складати речення з однорідними членами, використовувати їх у своєму усному й писемному мовленні. Для цього можна використовувати різноманітні завдання творчого характеру.

У 4-му класі учні практично ознайомлюються зі складним реченням. Така робота проводиться під час аналізу різних за структурою речень, зіставляючи прості й складні синтаксичні конструкції, будуючи складні речення за поданими учителем чи в підручнику зразками або схемами.

Аналізуючи складні речення, школярі дізнаються, що частини таких синтаксичних одиниць можуть поєднуватися за допомогою інтонації й сполучників чи сполучних слів. Учителю важливо навчити дітей правильно інтонувати складні речення. Учні повинні засвоїти, що між частинами складного речення робиться пауза.

В. Бадер зазначає: «Речення як мінімальна комунікативна одиниця виконує функцію формування й вираження думки в усному та писемному мовленні. Складаючись зі словосполучень, воно є одиницею

побудови тексту. Тому в початковому курсі рідної мови робота над реченням організовується так, щоб в учнів розвивалися уявлення про співвідношення форми речення як мовної одиниці та її функціональної ролі в мовленні. Такий підхід у сучасній лінгвометодичці створює умови для вивчення речення, як й інших мовних одиниць, на функціональній основі» [1, с. 41].

Дослідниця виділяє такі завдання: формувати вміння та навички нормативно використовувати синтаксичні конструкції; збагачувати синтаксичний лад мовлення синонімічними синтаксичними засобами; формувати вміння будувати речення та використовувати їх у текстах адекватно умовам і завданням спілкування; удосконалювати інтонаційні вміння та навички оформляти власні синтаксичні одиниці (речення й тексти) в усному та писемному мовленні; розвивати вміння редагувати, виправляючи допущені помилки чи поліпшуючи продуктовані синтаксичні одиниці [1, с. 41].

Реальною одиницею спілкування є усне або письмове зв'язне висловлювання – текст.

Текст складається з речень, які повинні бути правильно побудованими та взаємопов'язаними. Правильність формулювання речень позначається на звучанні всього висловлювання. Від умінь школярів точно висловлюватися залежить результат їхнього спілкування.

Зважаючи на те, що залучення учнів до кожного виду мовленнєвої діяльності передбачає цілеспрямовану роботу з формування вміння складати та правильно оформлювати усне чи письмове висловлювання, робота над реченням повинна залишатися в центрі уваги вчителя.

Як відомо, зв'язне висловлювання – це сукупність взаємопов'язаних самостійних речень, об'єднаних спільним предметом мовлення та головною думкою за допомогою мовних засобів.

Учителю початкових класів варто навчати учнів передавати складну залежність ознак предмета й думки про нього відповідними мовними (лексичними, граматичними та інтонаційними) засобами. Висловлювання учнів повинні бути виразними й чіткими, щоб слухачі могли одержати точне уявлення про предмет розмови, а мовці досягли бажаного результату спілкування.

Як ми спостерегли, учні початкових класів використовують у своєму мовленні різні синтаксичні конструкції, якими вони оволоділи практично, наслідуючи зразки мовлення дорослих. Учителю повинен формувати в дітей уміння будувати речення відповідно до синтаксичних правил, літературних норм, урізноманітнювати структуру речень,

навчити школярів удосконалювати речення, домагаючись їх точності й виразності. Цього можна досягти за допомогою виконання різноманітних вправ (за зразком, конструктивних і творчих).

Українська мова в початкових класах, як відомо, вивчається за такими змістовими лініями: мовленнєвою, мовною, соціокультурною та діяльнісною. Основною є мовленнєва лінія, яка передбачає формування й розвиток умінь молодших школярів із чотирьох видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання та письма. Мовна лінія підпорядкована мовленнєвому розвитку учнів і забезпечує відповідний обсяг знань з мови й умінь їх застосовувати в мовленнєвій практиці.

У методиці навчання української мови чітко окреслилися три групи методів розвитку мовлення: імітативні, комунікативні та метод конструювання тексту.

Імітативні методи (методи наслідування) ґрунтуються на тому, що мова передається з покоління в покоління й засвоюється дитиною шляхом наслідування. Імітативні методи насамперед охоплюють аналіз зразків текстів, синтез власних мовних конструкцій, пошукову діяльність – добір слів та інших мовних засобів, моделювання зразків текстів, конструювання за моделями речень і текстів, узагальнення, формулювання правил тощо.

Комунікативні методи розвитку мовлення ґрунтуються на комунікативній функції мови, тобто її призначенні бути засобом спілкування, комунікації, а також самовираження.

Метод конструювання тексту ґрунтується на дидактичній закономірності: нові уміння й способи діяльності молодших школярів формуються на теоретичній основі. Цей метод передбачає застосування теоретичних знань із мовознавчих розділів, зокрема й граматики. Метод конструювання тексту реалізується значною кількістю прийомів і типів завдань. Значна частина з них виконує підготовчу й допоміжну функції. Важливу роль відіграє робота над реченням – складання, інтонування, редагування речень тощо.

Уміння молодших школярів будувати різні типи речень є основою розвитку їхнього зв'язного мовлення. Зокрема, за допомогою речень учні висловлюють думки, на основі знань цих синтаксичних одиниць реалізуються навички дітей дібрати точне слово, утворити потрібну форму, скласти словосполучення тощо. Здобуті вміння й навички мають важливе значення для досягнення учнями високого рівня мовної й мовленнєвої компетентностей.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, основною метою роботи над реченням є навчити молодших школярів висловлювати відносно закінчену думку в чіткій і правильній синтаксичній структурі. У роботі над реченням учителю потрібно враховувати, що речення є одиницею мовлення, тому до вправ з реченнями висуваються такі самі вимоги, як і до мовленнєвих вправ загалом. Оскільки речення є організованою одиницею, то робота над ним дуже тісно пов'язана з граматикою, його опрацювання має бути зосереджене на структурі й зв'язках у реченнях, на різних типах речень. Зважаючи на те що речення має смислово єдність і певну смислово завершеність, необхідно працювати над його смисловою, фактичною основою, значенням і значеннєвими відтінками, їх залежністю від структури речення. Як ми спостерегли, важливе значення має інтонація речення, яку необхідно опрацювати на уроках української мови, домагаючись усвідомлення учнями зв'язку інтонації й змісту. Під час роботи над вивченням речення вчитель початкових класів може ефективно застосовувати такі методи: пояснювально-ілюстративні, продуктивні, евристичні, проблемні, наочні, словесні, практичні, інтерактивні. За допомогою вивчення елементів синтаксису молодші школярі засвоюють лексичні значення слів, словотвір, морфологічні форми частин мови тощо. Засвоєння учнями знань про речення як мовну й мовленнєву одиницю сприяє виробленню в них умінь правильного використання різних синтаксичних конструкцій у процесі усного й писемного мовлення.

Отже, за нашими спостереженнями, формування знань про речення на уроках української мови в початкових класах відіграє дуже важливу роль у розвитку мовної та мовленнєвої компетентностей молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бадер В. Розвиток мовлення школярів під час роботи над реченням / В. Бадер // Початкова школа. – 2000. – № 8. – С. 41–43.
2. Мельничайко О.І. Вивчення елементів синтаксису в початкових класах : методичний посібник / О.І. Мельничайко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. – 72 с.
3. Методика навчання української мови в початковій школі / за наук. ред. М.С. Вашуленка. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
4. Пономарьова К. Формування в молодших школярів умінь будувати зв'язні висловлювання / К. Пономарьова // Початкова школа. – 2005. – № 11. – С. 29–33.
5. Стратілат І. Система роботи над реченням / І. Стратілат // Початкова освіта. – 2012. – № 20(644). – С. 3–8.